

**Onderzoek naar psychometrische kenmerken van de
SEO en de ESSEON bij mensen met een
verstandelijke beperking.**

**Opleiding Pedagogiek
Masterprogramma Orthopedagogiek
Werkveld gehandicaptenzorg
Universiteit Utrecht**

1 juli 2009

Yvonne M. Waelen

3068579

1° begeleider: Jolanda Douma

2° beoordelaar: Chiel Volman

Onderzoek naar psychometrische kenmerken van de SEO en de ESSEON bij mensen met een verstandelijke beperking.

Yvonne Maria Waelen

Faculteit Sociale Wetenschappen
Martinus J. Langeveldgebouw
Postbus 80140
3508 TC Utrecht

Keywords: Emotional development; SEO; ESSEON; validation; user-friendliness.

Voorwoord

Als onderdeel van de master Orthopedagogiek werd ik afgelopen jaar geacht een onderzoek op te zetten, uit te voeren en te analyseren. Omdat ik voor mijn eerste onderwerp op mijn stage-instelling geen toestemming kreeg, besloot ik met een half jaar vertraging voor een ander onderwerp te kiezen, namelijk de emotionele ontwikkeling bij mensen met een verstandelijke beperking. Tijdens mijn studie had ik hier nauwelijks kennis over opgedaan, terwijl mijn beide stagebegeleiders het onderwerp veelvuldig ter sprake brachten. Zo leerde ik dat de praktijk uitwees dat de emotionele ontwikkeling altijd minder ontwikkeld is dan de cognitieve ontwikkeling en dat het van belang is de cliënten op het laagste niveau, het emotionele niveau, aan te spreken.

Echter om de emotionele ontwikkeling te bepalen, werd op mijn stage-instelling een instrument gebruikt dat nog nooit onderzocht was op betrouwbaarheid en validiteit, namelijk de Schaal Emotionele Ontwikkeling (SEO, Došen, 2007a). Mijn onderzoek om de SEO met de Schaal voor het Sociaal-Emotionele OntwikkelingNiveau (ESSEON, Hoekman et al., 2007a) te vergelijken en van beide vragenlijsten enkele validiteitaspecten en de gebruiksvriendelijkheid te onderzoeken, was, naast maatschappelijk relevant, dus ook zeer nuttig voor de stage-instelling. Tegelijkertijd werd door het onderzoek de emotionele ontwikkelingsleeftijd van een aantal cliënten bepaald, waarop gelijk ingespeeld kon worden.

Uiteindelijk is het mij gelukt het onderzoek in een half jaar te voltooien, met dank aan:

- Mijn stagebegeleidster van de universiteit, voor alle hulp rondom mijn thesis.
- De afdelingsmanager van de zorginstelling die dit onderwerp wel goedkeurde.
- De clustermanagers die toestemming gaven cliënten uit hun cluster te selecteren.
- De persoonlijk ondersteuners die zorgden dat ik toestemming kreeg van de verwanten of de wettelijke vertegenwoordiger.
- De persoonlijk ondersteuners en contactpersonen op de woning die tijd vrijmaakten om de vragenlijsten in te vullen.

Onderzoek naar psychometrische kenmerken van de SEO en de ESSEON bij mensen met een verstandelijke beperking.

Samenvatting

Achtergrond: In de gehandicaptenzorg wordt er steeds meer aandacht besteed aan de emotionele ontwikkeling als domein om de begeleidingstijl op af te stemmen. Tot nu toe zijn enkel de SEO en de ESSEON ontwikkeld om de emotionele ontwikkeling te meten. *Doel:* In dit onderzoek zijn de SEO en de ESSEON met elkaar vergeleken om de begripsvaliditeit, de convergente validiteit en de gebruiksvriendelijkheid van de instrumenten te bepalen. *Methode:* Beide vragenlijsten zijn over 30 cliënten op een zorginstelling ingevuld door de persoonlijke ondersteuner of de contactpersoon van de cliënt op de woning. Hierbij is de onderzoeksgroep onderverdeeld in 14 cliënten met een laag niveau en 16 cliënten met een hoog niveau. Binnen deze groepen kreeg de ene helft van de begeleiders uitleg met het invullen van beide vragenlijsten en de andere helft niet. *Resultaten:* De ESSEON werd door 70% van de begeleiders als meest prettige vragenlijstvorm ervaren. Toch kon er 6 keer geen ontwikkelingsleeftijd bepaald worden, allen bij cliënten met een laag niveau. Op de SEO kon er 13 keer geen ontwikkelingsleeftijd bepaald worden, waarvan de meeste cliënten (61.5%) een hoog niveau hadden. Bovendien ontstonden er enkele problemen tijdens het invullen, vooral op de dimensies over angsten en agressie. De af- of aanwezigheid van uitleg had op beide vragenlijsten geen invloed op de resultaten. Verder bleken de vragenlijsten positief samen te hangen. *Conclusie:* Op de SEO bleken de drie aspecten matig voldoende tot onvoldoende. Verder onderzoek naar met name de SEO is dus gewenst. De ESSEON bleek enkel onvoldoende begripsvalide voor cliënten met een laag niveau.

Summary

Background: In institutions for intellectually disabled (ID) people more and more attention is paid to the emotional development to define on which level the client needs to be addressed. So far only the SEO and the ESSEON can measure the emotional development. *Aim:* In this study the SEO and the ESSEON were compared to define the construct validity, convergence validity and the user-friendliness of the instruments. *Method:* In an institution for ID people 30 clients were selected. For each client the personal supervisor filled in both surveys. The clients were subdivided in 14 clients with mild-moderate ID and 16 clients with severe-profound ID. In both groups half of the personal supervisors received assistance and the other half did not. *Results:* The ESSEON was experienced as the most pleasant to fill in. However,

6 times a mental age could not be estimated of clients with severe-profound ID. With the SEO the mental age could not be estimated 13 times, of which 61.5% clients with mild-moderate ID. Besides some problems arose filling in the SEO, especially on the dimensions about anxiety and aggression. Furthermore there was a positive correlation between both surveys. *Conclusion:* Of de SEO some aspects were sufficient and some were insufficient. Therefore more research, especially on the SEO, is desirable. Of the ESSEON only the construct validity was insufficient for clients with severe-profound ID.

Inleiding

In de praktijk beginnen gedragsdeskundigen steeds meer waarde te hechten aan de emotionele ontwikkeling bij mensen met een verstandelijke beperking. Veel deskundigen ervaren namelijk een discrepantie tussen het cognitieve en het emotionele niveau, waarbij het emotionele niveau lager ligt dan het cognitieve niveau (Došen, 2007a, Hoekman, Miedema, Otten & Gielen, 2007a, 2007b; Zaal, Boerhave & Koster, 2008). Dit zorgt in vele gevallen voor een overschatting van de mogelijkheden van de cliënten. Cliënten worden aangesproken op datgene wat ze kunnen (cognitief). Er wordt echter voorbijgegaan aan de vraag of ze het wel áánkunnen (emotioneel) (Došen, 2007a; Hoekman et al., 2007a). Een cliënt heeft bijvoorbeeld de vaardigheden ontwikkeld om de tafel te dekken, passend bij een cognitief ontwikkelingsniveau van 5 jaar. Hierdoor krijgt hij van de begeleiding wekelijks de taak zelfstandig de tafel te dekken. Dit kan echter voor moeilijkheden zorgen, wanneer de cliënt op een emotioneel ontwikkelingsniveau van bijvoorbeeld 2 jaar functioneert. Dit houdt namelijk in dat hij enkel zelfstandig taken uitvoert als hij daar zelf zin in heeft. De cliënt houdt zich dus niet altijd aan de afspraak, waardoor hij door de begeleiding als lastig, koppig en lui kan worden omschreven. Het gedrag wordt beschreven als expres, terwijl de cliënt hier emotioneel gezien nog niet aan toe is.

Door een cliënt op het cognitieve niveau aan te spreken, wordt er onvoldoende adequaat op de behoefte van de cliënt ingespeeld, waardoor er psychische en gedragsproblemen kunnen ontstaan (Hoekman et al., 2007a; Zaal et al., 2008). Het is dan ook van belang om de emotionele ontwikkeling in kaart te brengen en zo de begeleidingstijl hierop aan te passen.

De Experimentele Schaal voor het Sociaal-Emotionele Ontwikkelingsniveau (ESSEON, Hoekman et al., 2007a) en de Schaal Emotionele Ontwikkeling (SEO, Došen, 2007a) zijn

speciaal ontwikkeld om het sociaal-emotionele ontwikkelingsniveau bij mensen met een verstandelijke beperking te bepalen. Beide lijsten worden dan ook veelvuldig gebruikt in de gehandicaptenzorg (Hoekman et al., 2007a, 2007b).

Er is echter nog onvoldoende onderzoek gedaan naar de psychometrische kenmerken van beide instrumenten. Waar de SEO überhaupt nog niet is onderzocht op kenmerken als validiteit en betrouwbaarheid, zijn hier voor de ESSEON sinds 2007 gegevens over bekend.

In dit onderzoek zal er een start worden gemaakt met de bepaling van de validiteit van de SEO en zullen enkele validiteitaspecten van de ESSEON worden uitgediept. Tevens zal er een analyse worden gemaakt over de gebruiksvriendelijkheid van beide vragenlijsten. Op basis hiervan zal er een uitspraak gedaan worden over welke vragenlijst het beste gebruikt kan worden om het emotionele niveau te bepalen.

Het is echter nog niet zo gemakkelijk om de emotionele ontwikkeling te bepalen, omdat een eenduidige omschrijving over het verloop van de emotionele ontwikkeling en de ontwikkeling van emoties ontbreekt. Zo worden verschillende theorieën met elkaar gecombineerd, waarbij het niet duidelijk is welke noodzakelijk zijn bij de emotionele ontwikkeling. Uit verschillende onderzoeken komt naar voren dat de emotionele ontwikkeling sterk samenhangt met de cognitieve ontwikkeling (Došen, 2007a; Pessoa, 2008; Wolfe & Bell, 2007). Maar ook theorieën over de neurologische ontwikkeling (Kochanska, 2001), de psychodynamische ontwikkeling, de ego-ontwikkeling (Safyer, 1994), de gewetensontwikkeling (Eisenberg, 2000; Woolgar, Steele, Steele, Yabsley & Fonagy, 2001) en de hechtingsontwikkeling (Cardinal, Parkison, Hall & Everitt, 2002; Adolphs, Baron-Cohen & Tranel, 2002) blijken een rol te spelen bij de emotionele ontwikkeling (Došen, 2007a, 2007b; Hoekman et al., 2007b).

Bovendien worden er steeds verschillende accenten gelegd bij de beschrijving van de emotionele ontwikkeling. Zo kan de emotionele ontwikkeling beschreven worden aan de hand van onbewuste emoties (Berridge & Winkielman, 2003; Goudena & Meerum Terwogt, 2002) tegenover bewuste emoties (Beer, Heerey, Keltner, Scabini & Knight, 2003; Goudena & Meerum Terwogt, 2002), maar ook aan de hand van het uiten, reguleren en herkennen van emoties (Ashiabi, 2000; Carr, 2006; Mayer, Salovey & Caruso, 2004) of het zelfbeeld, de belevingswereld en de werkhouding van een persoon (Hoekman et al., 2007).

Tevens is de emotionele ontwikkeling lastig te beschrijven, omdat het in de literatuur onduidelijk is met welke emoties de mens geboren wordt en welke pas later ontwikkeld worden (Došen, 2007a, 2007b; Draghi-Lorenz, Reddy & Costall, 2001; Hoekman et al., 2007b). Zo beweert Sroufe (1979, 1995, zoals geciteerd in Došen, 2007a) dat een kind met

drie basale emoties wordt geboren, namelijk plezier, angst en frustratie. Rutter (1980, zoals geciteerd in Došen, 2007a) en Izard en Harris (1995, zoals geciteerd in Došen, 2007a) beweren daarentegen dat een kind al met vier basale emoties wordt geboren, namelijk genot/lust, boosheid/woede, angst en sociale interesse.

Toch zijn ondanks het gebrek aan een eenduidige definitie van de emotionele ontwikkeling de SEO en de ESSEON ontwikkeld, waarbij beide auteurs er vanuit gaan dat emoties altijd samenhangen met de sociale context. Daarom wordt er ook wel gesproken over de *sociaal*-emotionele ontwikkeling (Došen, 2007b; Goudena & Terwogt, 2002; Hoekman et al., 2007a, 2007b). Wanneer er in dit artikel dan ook over de emotionele ontwikkeling wordt gesproken, wordt dus eigenlijk de sociaal-emotionele ontwikkeling bedoeld.

De SEO is ontwikkeld door Došen en is gebaseerd op theorieën van Piaget, Luria, Bowlby en Mahler. Aan de hand hiervan is de (sociaal)-emotionele ontwikkeling in vijf fasen verdeeld met een leeftijdsbereik van 0 tot 12 jaar (zie tabel 1). Aannemend dat de emotionele ontwikkeling niet hoger zal reiken, is de vragenlijst voor iedereen met een verstandelijke beperking in te vullen (Došen, 2007b; Kraijer & Plas, 2007).

Om tot een ontwikkelingsleeftijd te komen, is de vragenlijst onderverdeeld in tien dimensies, die in tabel 2 staan weergegeven (Došen, 2007a, 2007b; Kraijer & Plas, 2007). Elke dimensie is opgebouwd uit twaalf tot twintig items. Voor elk item staat een cijfer, lopend van 1 tot 5, die de ontwikkelingsfase aangeeft waartoe het item behoort. Gemiddeld wordt elke ontwikkelingsfase door drie items gerepresenteerd.

Hoe de SEO ingevuld dient te worden, wordt niet in de handleiding beschreven. Wel zijn er papieren (“SEO”, n.d.) in omloop waarop staat dat er bij elke dimensie drie items gekozen mogen worden. Het eerste item dat omcirkeld wordt, is degene die het meeste op de cliënt van toepassing is. Dit antwoord vormt een kader voor het volgende item dat slechts gekozen mag worden uit de items met hetzelfde nummer of het nummer boven of onder de aangegeven ontwikkelingsfase. Dit tweede antwoord vormt weer een kader voor het laatste item dat enkel gekozen mag worden uit de twee aangrenzende items. Andere papieren (“Hoe SEO af te nemen”, n.d.) geven echter aan dat er slecht één item per dimensie omcirkeld mag worden. Daarnaast komt het in de praktijk ook voor dat binnen een dimensie alle items worden omcirkeld die van toepassing zijn.

Tabel 1. *Verdeling van de ontwikkelingsleeftijden op de SEO en de ESSEON.*

	SEO	ESSEON
Ontwikkelingsniveau	1. Adaptatiefase 0-6 maanden	1. 0-6 maanden
	2. Eerste socialisatiefase 6-18 maanden	2. 6-12 maanden 3. 12-18 maanden
	3. Eerste individuatiefase 18-36 maanden	4. 18-24 maanden 5. 24-30 maanden 6. 30-36 maanden
	4. Identificatiefase 3-7 jaar	7. 3-4 jaar 8. 4-5 jaar 9. 5-6 jaar 10. 6-7 jaar
	5. Realiteitsbewustwordingfase 7-12 jaar	11. 7-8 jaar 12. 8-9 jaar 13. 9-10 jaar 14. 10-12 jaar 15. 12-14 jaar

Tabel 2. *Verdeling van de dimensies op de SEO en de ESSEON.*

Dimensies	SEO	ESSEON
		<i>Sociaal:</i>
a. Eigen lichaam		a. Sociale aspecten van de seksuele ontwikkeling
b. Omgaan met volwassenen		b. Relatie tot autoriteit
c. Belevens van zichzelf		c. Ik-bewustzijn in sociale context
d. Permanentie van object		d. Contactlegging
e. Angsten		e. Morele ontwikkeling
f. Omgaan met leeftijdgenoten		f. Sociale vaardigheden
g. Omgang met materiaal		g. Sociale onafhankelijkheid
h. Verbale communicatie		h. Sociaal inschattingsvermogen
i. Affectdifferentiatie		i. Impulscontrole
j. Agressieregulatie		
		<i>Emotioneel:</i>
		a. Zelfbeeld
		b. Realiteitsbesef
		c. Angsten
		d. Morele ontwikkeling
		e. Emotionele onafhankelijkheid
		f. Impulscontrole
		g. Regulatie van de emoties

Ook over het verwerken van de scores is geen eenduidigheid en wordt dit door Kraijer en Plas (2007) als “zeer lacunair” omschreven. Došen (2007a) beschrijft in zijn boek dat het emotionele ontwikkelingsniveau bepaald wordt door de vijf laagst scorende dimensies. Wanneer er dus vijf dimensies zijn ingevuld met een score 1 of 2, is de ontwikkelingsleeftijd niet hoger dan achttien maanden, ook al hebben de overige vijf dimensies een score van 4 of 5. In andere papieren die in omloop zijn, staat echter dat de emotionele ontwikkelingsleeftijd wordt bepaald door de score die het meest voorkomt (“SEO”, n.d.) of die vijf of meer keer voorkomt (“Hoe SEO af te nemen”, n.d.).

Nadat de ontwikkelingsleeftijd bepaald is, kan er uit de handleiding die is geschreven door Zaal, Boerhave en Koster (2008) aanvullende informatie gehaald worden. In deze handleiding staat beschreven welke gedragskenmerken bij de ontwikkelingsfase horen (en dus normaal zijn), welke begeleidingsstijl hierop aansluit en welke probleemgedragingen bij de cliënt kunnen ontstaan als hier niet aan wordt voldaan. In de eerste ontwikkelingsfase van de emotionele ontwikkeling bijvoorbeeld staat de psychofysiologische ontwikkeling centraal, waarbij nabijheid belangrijk is om behoeften zoals slapen, eten, verschonen etc. te bevredigen en indrukken van de nieuwe wereld te structureren (Došen, 2007a, 2007b; Zaal et al., 2008).

De ESSEON is ontwikkeld door Hoekman, Miedema, Otten en Gielen en is gebaseerd op (niet nader omschreven) ontwikkelingspsychologische literatuur en de eigen ervaring van de auteurs. Hieruit zijn veertien dimensies voortgekomen (zie tabel 2) met 152 items. Deze items zijn verdeeld over twee domeinen, namelijk de Sociale ontwikkeling en de Emotionele ontwikkeling. Elk domein is weer onderverdeeld in vijftien leeftijdsblokken met een leeftijdsbereik tussen de 0 tot 14 jaar, zoals weergegeven in tabel 1. Elk leeftijdsblok bestaat uit vijf items, waardoor dus niet alle dimensies per leeftijdsblok worden vertegenwoordigd (Hoekman et al., 2007a, 2007b; Kraijer & Plas, 2007).

Om tot een ontwikkelingsleeftijd te komen, dient per item aangekruist te worden of deze ‘van toepassing’ of ‘niet van toepassing’ is. De ontwikkelingsleeftijd wordt uiteindelijk bepaald door zes items die uit een groep van tien opeenvolgende items de score ‘van toepassing’ hebben. Het leeftijdsblok waarin het hoogste item uit de zes items valt, wordt als ontwikkelingsleeftijd gekozen (Hoekman et al., 2007a, 2007b). Er wordt niets vermeld over het feit dat het zou kunnen voorkomen dat er niet aan dit criterium wordt voldaan.

Psychometrisch onderzoek door Hoekman en collega's laat zien de ESSEON voldoende valide en betrouwbaar is (zie tabel 3). Hierbij is de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid onderzocht door de lijst over 59 proefpersonen te laten invullen door twee onafhankelijke beoordelaars en de test-hertestbetrouwbaarheid door de lijst bij 25 proefpersonen na vier weken door dezelfde beoordelaar te laten invullen. De soortgenotenvaliditeit is onderzocht door de scores op de ESSEON te vergelijken met de Sociale Redzaamheidsschaal (SRZ) en de Vineland-Z. De discriminerende validiteit is onderzocht door de scores op de ESSEON te vergelijken met de Storende Gedragsschaal voor Zwakzinnigen (SGZ). De criteriumvaliditeit is onderzocht door de ESSEON voor te leggen aan 47 experts uit de praktijk uit Nederland en Vlaanderen. Per item moesten de experts nagaan of het item goed te begrijpen was en of deze in de correcte leeftijdscategorie was geplaatst. Ook moesten ze per leeftijdscategorie nagaan

of er nog items ontbraken. Aan de hand hiervan is de definitieve versie van de ESSEON ontstaan (Hoekman et al., 2007a, 2007b).

Tabel 3. *Psychometrische kenmerken op de ESSEON*

		Sociaal	Emotioneel	Totaal
Interbeoordelaar- betrouwbaarheid	Pearsons correlatie	.91	.88	.95
	Verschilscore (gemiddelde) Cohen's Kappa (items in de range <i>voldoende-uitstekend</i>)	1.1 jaar 90%	1.4 jaar 92%	1 jaar 90%
Test-hertest betrouwbaarheid	Pearsons correlatie	.89	.95	.97
	Verschilscore (gemiddelde) Cohen's Kappa (items in range <i>voldoende-uitstekend</i>)	1.2 jaar 97%	0.8 jaar 92%	0.7 jaar -
Begripsvaliditeit Soortgenoten validiteit SRZ	Cronbach's alfa	> .93	> .96	-
	Pearsons correlatie	.77	.74	.78
Soortgenoten validiteit Vineland-Z	Pearsons correlatie	.81	.78	.79
Discriminerende validiteit SGZ	Pearsons correlatie	.06	.05	.05

In dit onderzoek staat de vergelijking tussen de SEO en de ESSEON centraal ten aanzien van de begripsvaliditeit, de convergente validiteit en de gebruiksvriendelijkheid. Hierbij is de onderzoeksgroep verdeeld in cliënten met een laag niveau en cliënten met een hoog niveau. Hoekman en collega's (2007b) en Došen (2007a) geven namelijk aan dat de vragenlijsten bij iedereen met een verstandelijke beperking af te nemen zijn, ongeacht leeftijd, mate van verstandelijke beperking of bijkomende stoornis. Deze uitspraken zijn echter nog nooit getoetst. Voorts krijgt de ene helft van de begeleiders in beide groepen uitleg en de andere helft niet. Voor de ESSEON is dit belangrijk om na te gaan, omdat volgens Hoekman en collega's (2007b) de vragenlijst bij *voorkeur* afgenomen dient te worden met een gedragswetenschapper. Uit de formulering blijkt echter dat dit niet verplicht is. Voor de SEO is het zinvol om dit na te gaan, omdat er in de handleiding geen voorwaarden worden gegeven voor het invullen van de vragenlijst. Uit ervaringen is echter gebleken dat er een aantal items in staan die de begeleiding niet begrijpt. Tevens zijn voor de convergente en begripsvaliditeit de resultaten van de SEO niet alleen met de totale ontwikkelingsleeftijden van de ESSEON vergelijken, maar ook met de emotionele en sociale ontwikkelingsleeftijden afzonderlijk.

In deze thesis staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Wat is de begripsvaliditeit van de SEO en het sociale, emotionele en sociaal-emotionele domein op de ESSEON voor de totale onderzoeksgroep en wanneer deze onderverdeeld wordt naar de niveauconditie en de uitlegconditie?
- Wat is de convergente validiteit van de SEO en het sociale, emotionele en sociaal-emotionele domein op de ESSEON voor de totale onderzoeksgroep en wanneer deze onderverdeeld wordt naar de niveauconditie?
- Wat is de gebruiksvriendelijkheid van de SEO en de ESSEON voor de totale onderzoeksgroep en wanneer deze onderverdeeld wordt naar de niveauconditie en de uitlegconditie?

Methode

Onderzoeksprocedure

Om tot de onderzoeksgroep te komen, is er een brief naar alle vijf de clustermanagers van de woonclusters voor volwassenen gestuurd (zie bijlage I) waarin toestemming werd gevraagd om de cliënten uit het cluster te mogen selecteren. Nadat alle clustermanagers toestemming hadden gegeven, is er per cluster een lijst opgesteld van alle cliënten, omdat drie clustermanagers voorwaarden hadden gesteld. Zo mocht er “één cliënt per wooneenheid” geselecteerd worden, mochten cliënten “enkel uit één woning bestaand uit vijf wooneenheden” afkomstig zijn en mochten er maar “6 cliënten” geselecteerd worden. Hierdoor was het overzichtelijker om per cluster een steekproef te trekken.

De selectie (per cluster) begon met een willekeurige trekking, waarna de geselecteerde cliënten waar het emotionele niveau al van bekend was, eruit gehaald werden. Voor deze cliënten vond er een nieuwe willekeurige trekking plaats. Hiervoor is gekozen, omdat het onderzoek zo van grotere toegevoegde waarde was voor de zorginstelling en de kans op de uiteindelijke toestemming door de familie of de wettelijke vertegenwoordiger groter werd. Bovendien zouden begeleiders waarover de emotionele ontwikkelingsleeftijd van hun cliënt al bekend was, bevooroordeeld kunnen zijn bij het invullen van de vragenlijst.

Wanneer een cliënt aan bovengenoemde voorwaarde voldeed, werd er gekeken of deze op basis van de ontwikkelingsleeftijd afkomstig van de Sociale Redzaamheidschaal voor Zwakzinnigen (SRZ-i/SRZ-P), de Vineland Adaptive Behavior Scale (VABS) of de Kent Infant Development Scale- Nederlandse versie (KID-N) in de hoog niveau of laag niveau

groep ingedeeld moest worden. Cliënten met een ernstige of zeer ernstige verstandelijke beperking (laag niveau groep) hebben namelijk een ontwikkelingsleeftijd tussen de 0 tot 4 jaar en cliënten met een matige en een lichte verstandelijke beperking (hoog niveau groep) hebben een ontwikkelingsleeftijd tussen de 4 tot 12 jaar (Carr, 2007; Došen, 2007a). Wanneer deze gegevens ontbraken, is er op basis van een persoonlijke beschrijving in het zorgplan gekeken wat de vaardigheden van de cliënt waren. Als uit de beschrijving naar voren kwam dat de cliënt zelfstandig en verantwoordelijk gedrag liet zien, is deze in de hoog niveau groep ingedeeld. Verder hebben er in de clusters waar geen voorwaarden aan waren verbonden selectievere steekproeftrekkingen plaatsgevonden, om de verdeling tussen de hoog en laag niveau groepen gelijk te maken.

Uiteindelijk waren er 38 cliënten geselecteerd, waarvan 19 cliënten met een laag niveau en 19 cliënten met een hoog niveau (waarbij in beide groepen 7 cliënten waren ingedeeld op basis van een persoonlijke beschrijving in het zorgplan). Voor deze cliënten is er contact opgenomen met de persoonlijke ondersteuner. Zij hadden de taak om verwanten of de wettelijke vertegenwoordiger om toestemming te vragen. Doordat enkele persoonlijk ondersteuners niet meewerkten en door onderbezetting van personeel zijn er alsnog 8 cliënten afgevallen.

Voor de overgebleven 30 cliënten (waarvan per niveaugroep 4 cliënten op basis van een persoonlijke beschrijving in het zorgplan waren ingedeeld), is er per niveaugroep bepaald bij welke cliënt uitleg zou worden gegeven. Hiervoor zijn er binnen elke groep paren gemaakt van cliënten die qua beperkingen, geslacht en leeftijd overeenkwamen. Deze paren zijn willekeurig in een tabel gezet, waarbij in de linkerkolom de cliënten stonden waarbij wel uitleg zou worden gegeven. In bijlage II en III is te zien in welke mate en op welke wijze de items van zowel de ESSEON als de SEO toegelicht zouden worden. Bij sommige items is een tweede oordeel gevraagd aan een gedragsdeskundige op de zorginstelling

Uiteindelijk zijn de vragenlijsten ingevuld door de persoonlijke ondersteuner of de contactpersoon op de woning, omdat zij de cliënt het beste kenden. Hierbij is de SEO steeds als eerste ingevuld.

Onderzoeksgroep

Uit een populatie van een intramurale en extramurale zorginstelling die ondersteuning biedt aan 1276 mensen met een verstandelijke beperking, hebben 30 cliënten deelgenomen aan het onderzoek. Hiervan hadden 14 cliënten een laag niveau en 16 cliënten een hoog niveau.

De laag niveau groep bestond uit 6 (42.9%) mannen en 8 (57.1%) vrouwen met een gemiddelde leeftijd van 48 jaar en 7 maanden (SD = 11.48). Hiervan konden 3 cliënten zich verbaal uiten, 4 cliënten in beperkte mate en konden 7 cliënten zich niet verbaal uiten. Van de begeleiders kende 35.7% de cliënt 0 tot 2 jaar, kende 7.1% de cliënt 2 tot 5 jaar en kende 28.6% de cliënt 5 tot 10 jaar of langer dan 10 jaar.

De hoog niveau groep bestond uit 9 (56.3%) mannen en 7 (43.7%) vrouwen met een gemiddelde leeftijd van 51 jaar en 4 maanden (SD = 9.74). Hiervan konden 12 cliënten zich voldoende verbaal uiten en 4 cliënten in beperkte mate. Van de begeleiders kende 43.8% de cliënt 0 tot 2 jaar, kende 31.2% de cliënt 2 tot 5 jaar, kende 18.8% de cliënt 5 tot 10 jaar en kende 6.2% de cliënt langer dan 10 jaar.

Onderzoeksinstrumenten

Om de emotionele ontwikkeling te bepalen zijn de SEO en de ESSEON afgenomen. Zoals beschreven in de inleiding beoogt de SEO de sociaal-emotionele ontwikkeling te bepalen aan de hand van tien dimensies bestaand uit 148 items (Došen, 2007a, 200b). De ESSEON beoogt de sociaal-emotionele ontwikkeling te bepalen aan de hand van negen dimensies op het sociale domein en zeven dimensies op het emotionele domein, elk weergegeven in 76 items (Hoekman et al., 2007a, 2007b).

Omdat er geen duidelijke richtlijnen bestaan over het invullen van de *SEO*, is ervoor gekozen de begeleiders per dimensie slechts één item te laten kiezen die het meeste op de cliënt van toepassing was. Vervolgens is de ontwikkelingsleeftijd bepaald aan de hand van ontwikkelingsfase die vijf om meer keer geselecteerd was. Er is voor dit criterium gekozen, omdat deze ontwikkelingsleeftijden meer overtuigend zijn en daardoor meer betrouwbaar. Bij het criterium van Došen (2007a), om de vijf laagst scorende items de ontwikkelingsleeftijd te laten bepalen, hadden er namelijk ontwikkelingsleeftijden kunnen voorkomen die meerdere ontwikkelingsfasen zouden beslaan. Zulke ontwikkelingsleeftijden kunnen niet in de statistische analyse worden meegenomen, omdat een ontwikkelingsleeftijd van 0 tot 18 maanden (ontwikkelingsfase 1 en 2) niet als ontwikkelingsfase 1,5 aangegeven kan worden. Wanneer er niet aan vijf-of-meer criterium werd voldaan, is er geen ontwikkelingsleeftijd opgegeven.

Voor de statistische analyse is de ontwikkelingsleeftijd omgezet naar het cijfer van de ontwikkelingsfase waartoe de leeftijd behoorde, oftewel (1)= 0 tot 6 maanden, (2) = 6 tot 18 maanden, (3) = 18 tot 36 maanden, (4) = 3 tot 7 jaar en (5) = 7 tot 12 jaar.

Op de *ESSEON* hebben de begeleiders per item ingevuld of het gedrag ‘van toepassing’ of ‘niet van toepassing’ was. Hierna is er per domein vanaf item 76 teruggegaan tot er zes items uit een groep van tien opeenvolgende items de score ‘van toepassing’ waren. Het leeftijdsblok waarin het hoogste item uit de zes items viel, was de ontwikkelingsleeftijd. De sociaal-emotionele ontwikkelingsleeftijd was het gemiddelde van beide domeinen (Hoekman et al., 2007b).

Omdat ook hier de ontwikkelingsleeftijden uit een range bestonden, zijn ze omgezet naar een cijfer lopend van 1 tot 15. In tabel 1 staat aangegeven bij welke leeftijdblok welk cijfer hoort. Voor het bepalen van sociaal-emotionele ontwikkeling is het gemiddelde van de cijfers genomen, waarbij een cijfer met een komma getal naar beneden is afgerond. Hierna zijn de sociale, emotionele en sociaal-emotionele ontwikkelingsleeftijden van de *ESSEON* omgezet naar de indeling van de ontwikkelingsleeftijden volgens de SEO, oftewel (1)= leeftijdsblok 1, (2) = leeftijdsblok 2 en 3, (3) = leeftijdsblok 4 tot en met 6, (4) = leeftijdsblok 7 tot en met 10 en (5) = leeftijdsblok 11 tot en met 15. Deze gehercodeerde variabelen zijn gebruikt in de data-analyse.

Dataverwerking en data-analyse

Allereerst is de begripsvaliditeit nagegaan door middels een kruistabel te analyseren hoe vaak er *geen* ontwikkelingsleeftijd berekend kon worden. Hiervoor is er voor beide vragenlijsten een nieuwe variabele aangemaakt, met als antwoordmogelijkheden: (1) = ontwikkelingsfase 1 tot en met 5, als aanwezige ontwikkelingsleeftijd en (2) = cijfer 99, als afwezige ontwikkelingsleeftijd. Middels tweezijdige Fisher’s-exact toetsingen en waar mogelijk een Chi-kwadraat toets (met een significantieniveau van 5%) is nagegaan of binnen de niveauconditie en uitlegconditie een verschil was tussen het aantal ontbrekende ontwikkelingsleeftijden.

Hierna is er, voor de totale onderzoeksgroep en de conditiegroepen afzonderlijk, middels kruistabellen in kaart gebracht welke ontwikkelingsleeftijden voorkwamen wanneer ze wel bepaald konden worden. Middels tweezijdige Mann-Whitney U-toetsingen die per vragenlijst hebben plaatsgevonden (met een significantieniveau van 5%) is er bepaald of gevonden verschillen binnen de conditiegroepen significant waren.

Aansluitend is de begripsvaliditeit nagegaan door middels kruistabellen te analyseren hoe vaak er bij cliënten uit de laag niveau groep een *te hoge* ontwikkelingsleeftijd was bepaald. Zo was er op beide vragenlijsten bij cliënten met een laag niveau een te hoge ontwikkelingsbepaald bepaald als ze een (sociale, emotionele of) sociaal-emotionele

ontwikkelingsleeftijd van 4 jaar of hoger hadden. Hiervoor is een nieuwe variabeel gemaakt met als antwoordmogelijkheden: (1) = ontwikkelingsfase 1 tot en met 3, als een passende ontwikkelingsleeftijd en (2) = ontwikkelingsfase 4 en 5, als een te hoge ontwikkelingsleeftijd. Door de fase-indeling volgens de SEO begint fase 4 echter al bij een leeftijd van 3 jaar. Aanvullend is er middels een tweezijdige Fisher's-exact toetsing (met een significantieniveau van 5%) nagegaan of de af- of aanwezigheid van uitleg hierbij een rol had gespeeld.

De convergente validiteit is bepaald door de samenhang na te gaan tussen de ontwikkelingsleeftijden van de SEO en de sociale, emotionele en sociaal-emotionele ontwikkelingsleeftijden van de ESSEON voor de totale onderzoeksgroep, evenals de cliënten met laag en hoog niveau afzonderlijk. Omdat beide vragenlijsten de sociaal-emotionele ontwikkeling beogen te bepalen, maar ze hiervoor andere dimensies gebruiken, werd er een (positieve) correlatie verwacht tussen .60 en .80 (Hoekman et al., 2007b). Voor de samenhang tussen de ontwikkelingsleeftijden van de SEO en de sociale en emotionele ontwikkelingsleeftijden afzonderlijk werd een correlatie tussen 0.50 en .70 verwacht (Hoekman et al., 2007b). De samenhang is bepaald middels de Spearman Rank correlatie. Hierbij heeft er een tweezijdige toetsing plaatsgevonden met een significantieniveau van 5%.

Aanvullend is er met tweezijdige Wilcoxon signed-ranks-toetsingen (met een significantieniveau van 5%) nagegaan of bij cliënten waarvan op beide vragenlijsten een ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden, de ontwikkelingsleeftijd van de SEO overeenkwam met de sociale, emotionele en sociaal-emotionele ontwikkelingsleeftijd van de ESSEON. Dit is gedaan voor de totale groep cliënten, evenals de cliënten met laag en hoog niveau afzonderlijk.

De gebruiksvriendelijkheid is nagegaan door te vragen wat de begeleiders van elke vragenlijst vonden (*“Wat vonden jullie van de SEO/ESSEON?”*) en welke ze als meest prettig hadden ervaren (*“Welke vragenlijst vonden jullie het meest prettig?”*). Dit is steeds gevraagd nadat de begeleiders beide vragenlijsten hadden ingevuld. De redenen zijn opgeschreven en geclusterd, waarbij er is bijgehouden uit welke niveaugroep de begeleider afkomstig was. Middels tweezijdige Fisher's-exact toetsingen (met een significantieniveau van 5%) is er nagegaan of er binnen de conditiegroepen een significant verschil was in het oordeel.

Ook is er tijdens de afname bijgehouden welke vragen de begeleiders moeilijk te beantwoorden vonden. Hierbij is er vooral naar de SEO gekeken, omdat hierover geen enkele psychometrische kenmerken bekend zijn en uit ervaring is gebleken dat deze vragenlijst voor de nodige problemen zorgt. Bij de begeleiders die uitleg kregen, zijn de moeilijkheden bepaald aan de hoeveelheid uitleg die ze per dimensie nodig hadden of aan het feit dat er een

discussie ontstond. Bij de begeleiders die geen uitleg kregen, zijn de moeilijkheden nagegaan door te turven welke dimensies het meest waren overslagen. Voorts is de SEO achteraf met de begeleiders doorgenomen om ook zo te horen waar ze moeite mee hadden. In de analyse zijn de moeilijkheden aangegeven als (1) = dimensie overgeslagen, (2) = moeite met dimensie of (3) = geen moeite met dimensie.

Resultaten

Begripsvaliditeit

Nadat de vragenlijsten waren ingevuld, kon er op de ESSEON 6 van de 30 keer (20%) geen ontwikkelingsleeftijd bepaald worden. Dit kwam 3 keer doordat er alleen een sociale ontwikkelingsleeftijd ontbrak, 1 keer doordat er alleen een emotionele ontwikkelingsleeftijd ontbrak en 2 keer doordat beide ontwikkelingsleeftijden ontbraken.

Het niveau van de cliënten bleek van invloed te zijn op het feit of er een ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden (Fisher's-exact test: $p < .01$). Zo hadden alle cliënten waarover geen ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden een laag niveau (zie tabel 4). Tussen de cliënten waar wel of geen uitleg was gegeven, was geen significant verschil op het ontbreken van een ontwikkelingsleeftijd (Fisher's-exact test: $p = 1.00$). In beide conditiegroepen kon voor 3 cliënten geen ontwikkelingsleeftijd bepaald worden.

Tabel 4. Frequentie van het ontbreken van de ontwikkelingsleeftijden op de SEO en de ESSEON

		Niveau		Uitleg	
		Laag (N = 14)	Hoog (N = 16)	Afwezig (N = 15)	Aanwezig (N = 15)
ESSEON	Sociaal	5	-	3	2
	Emotioneel	3	-	-	3
	Totaal	6*	-*	3	3
SEO	Totaal	5	8	8	5

* $p < .05$ binnen conditiegroep

Bij de SEO kon 13 keer (43.3%) geen ontwikkelingsleeftijd bepaald worden. Hierbij kwam het vaker (61.5%) voor bij cliënten met een hoog niveau, zoals in tabel 4 staat weergegeven. Het aantal verschilde echter niet significant met het aantal laag niveau cliënten waarover geen ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden ($Chi^2 = 0.62$; $df = 1$; $p = .43$). Ook tussen de

cliënten waar wel of geen uitleg was gegeven, was geen significant verschil op het ontbreken van een ontwikkelingsleeftijd (Fisher's-exact test: $p = .46$). Toch kon er vaker (61.5%) geen ontwikkelingsleeftijd bepaald worden bij cliënten waar geen uitleg gegeven was.

Ondanks dat er zoveel ontwikkelingsleeftijden ontbraken, kwam het slechts 1 keer voor dat er bij een cliënt op beide vragenlijsten geen totale ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden. Verder was er bij 5 cliënten alleen een ontwikkelingsleeftijd op de SEO bepaald, was er bij 12 cliënten alleen op de ESSEON een ontwikkelingsleeftijd bepaald en waren er bij 12 cliënten (40%) op beide vragenlijsten een ontwikkelingsleeftijd bepaald (Fisher's-exact test: $p = .20$). In tabel 5 zijn de ontwikkelingsleeftijden van de 24 cliënten op de ESSEON en de 17 cliënten op de SEO weergegeven waarover een ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden.

Tabel 5. *Frequenties en percentages van de ontwikkelingsleeftijden op de SEO en de ESSEON*

	SEO				ESSEON			
	Niveaugroep		Uitleg		Niveaugroep		Uitleg	
	Laag	Hoog	Geen	Wel	Laag	Hoog	Geen	wel
Fase 1	7 (77.8%)	-	3 (42.8%)	4 (40%)	-	-	-	-
Fase 2	-	-	-	-	2 (25%)	-	1 (8.4%)	1 (8.4%)
Fase 3	2 (22.2%)	2 (25%)	2 (28.6%)	2 (20%)	5 (62.5)	2 (12.5%)	3 (25%)	4 (33.3%)
Fase 4	-	2 (25%)	1 (14.3%)	1 (10%)	1 (12.5%)	5 (31.2%)	2 (16.6%)	4 (33.3%)
Fase 5	-	4 (50%)	1 (14.3%)	3 (30%)	-	9 (52.3%)	6 (50%)	3 (25%)
Totaal	9	8	7	10	8	16	12	12

Op de SEO bleek er een significant verschil te zijn tussen de ontwikkelingsleeftijden die bij cliënten met een laag niveau waren bepaald in vergelijking met de ontwikkelingsleeftijden die bij cliënten met hoog niveau waren bepaald ($U = 2.00$; $p = < .01$). Zo hadden de meeste cliënten met een laag niveau (77.8%) een ontwikkelingsleeftijd behorend bij ontwikkelingsfase 1. De cliënten met een hoog niveau hadden daarentegen vaker (50%) een ontwikkelingsleeftijd behorend bij ontwikkelingsfase 5.

Ook op de ESSEON bleek er een significant verschil tussen de voorkomende ontwikkelingsleeftijd bij cliënten met een laag of hoog niveau ($U = 9.50$; $p = < .01$). De meeste cliënten met een laag niveau (62.5%) hadden een ontwikkelingsleeftijd behorend bij ontwikkelingsfase 3. De meeste cliënten met een hoog niveau hadden echter een ontwikkelingsleeftijd behorend bij ontwikkelingsfase 5.

Wel bleek er bij 1 cliënt (met een laag niveau) op de ESSEON een hogere sociaal-emotionele ontwikkelingsleeftijd bepaald te zijn dan volgens het cognitieve niveau zou moeten kunnen. Uitgesplitst naar het sociale en emotionele domein, bleek dit resultaat samen te hangen met het feit dat er een hogere sociale ontwikkelingsleeftijd bij deze cliënt bepaald was dan volgens het cognitieve niveau zou moeten kunnen. Voorts bleek er nog 2 keer op het sociale domein en 1 keer op het emotionele domein een te hoge ontwikkelingsleeftijd bepaald te zijn. Tussen cliënten waar wel of geen uitleg was gegeven bleek geen significant verschil te zijn op de bepaling van een te hoge ontwikkelingsleeftijd (Fisher's-exact test op het sociale, emotionele en sociaal-emotionele domein: $p = 1.00$).

Convergente validiteit

Van de 12 cliënten (40%) waarvan op beide vragenlijsten een ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden, zijn de uitkomsten middels een correlatieanalyse met elkaar vergeleken. Hieruit kwam naar voren dat de vragenlijsten positief met elkaar samenhangen, zie tabel 6. Dit houdt in dat cliënten die een hogere ontwikkelingsleeftijd hadden op de SEO ook een hogere ontwikkelingsleeftijd hadden op de ESSEON. Vooral de samenhang tussen de SEO en het sociale domein op de ESSEON bleek zeer sterk en zelfs boven de verwachte correlatierange. De samenhang tussen de SEO en de sociaal-emotionele ontwikkeling op de ESSEON bleek het minst sterk.

Tabel 6. *Correlatie tussen de SEO en de ESSEON*

	Laag niveau groep		Hoog niveau groep		Totaal	
	R_s	N	R_s	N	R_s	N
SEO – Sociaal domein ESSEON	.82	4	.82*	8	.94*	12
SEO- Emotioneel domein ESSEON	.62	7	.34	8	.82*	15
SEO – totaal ESSEON	.58	4	.34	8	.79*	12

* $p < .01$.

Voorts is nagegaan of bij de cliënten waarbij op beide vragenlijsten een ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden, op beide vragenlijsten dezelfde ontwikkelingsleeftijden was bepaald. Zo is in tabel 5 te zien dat 7 cliënten met een laag niveau (77.8%) op de SEO een ontwikkelingsleeftijd tussen de 0 en 6 maanden hadden (ontwikkelingsfase 1), terwijl deze op de ESSEON geen één keer bepaald is.

In totaal hadden 6 cliënten (50%) dezelfde ontwikkelingsleeftijd op beide vragenlijsten en hadden 5 cliënten (41.6%) had een hogere ontwikkelingsleeftijd op de ESSEON behaald. Dit verschil was niet significant ($Z = -1.73$; $p = .08$). Uitgesplitst naar de niveaugroepen, bleken 5 cliënten met een hoog niveau eenzelfde (totale) ontwikkelingsleeftijd te hebben op beide vragenlijsten, zoals in tabel 7 staat weergegeven. Het verschil tussen de ontwikkelingsleeftijden tussen de vragenlijsten was dan ook niet significant ($Z = -0.82$; $p = .41$). Bij de cliënten met een laag niveau was er maar 1 cliënt (25%) met eenzelfde (totale) ontwikkelingsleeftijd op beide vragenlijsten en 3 cliënten (75%) een hogere (totale) ontwikkelingsleeftijd op de ESSEON in vergelijking met de ontwikkelingsleeftijd op de SEO. Dit verschil was niet significant ($Z = -1.63$; $p = .10$).

Tabel 7. *Frequenties of de ontwikkelingsleeftijd op de ESSEON overeenkomt in vergelijking met de ontwikkelingsleeftijd op de SEO.*

	Laag niveau groep		Hoog niveau groep		
	Hoger	Hetzelfde	Hoger	Hetzelfde	Lager
SEO – Sociaal ESSEON	4 (100%)	-	4* (50%)	4* (50%)	-
SEO- Emotioneel ESSEON	6* (85.7%)	1* (14.3%)	2 (25%)	5 (62.5%)	1 (12.5%)
SEO – totaal ESSEON	3 (75%)	1 (25%)	2 (25%)	5 (62.5%)	1 (12.5%)

* $p < .05$ binnen een conditiegroep

Gebruiksvriendelijkheid

De ESSEON bleek door 21 begeleiders (70%) als meest prettig te worden ervaren als afnamevorm om de emotionele ontwikkeling van een cliënt te bepalen. Hiervan waren 13 begeleiders (61.9%) afkomstig uit de groep cliënten met een laag niveau (Fisher's-exact test: $p = .02$). Er bleek geen verschil te zijn tussen de af- of aanwezigheid van uitleg op het oordeel (Fisher's-exact test: $p = 1.00$). Het positieve oordeel over de ESSEON had vooral te maken met het feit dat door de hoeveelheid vragen men vond dat er een beter beeld van de cliënt werd weergegeven, zoals 10 begeleiders (33.3%) opmerkten.

Echter, niet iedereen oordeelde positief. Zo vonden 5 begeleiders (16.7%) dat de ESSEON helemaal niet zo een goed beeld van de cliënt gaf, omdat ze vaak maar de helft van de zin van toepassing vonden of omdat de cliënt veel wisselend gedrag liet zien. Bovendien vonden 6 begeleiders (20%) (waarvan 5 begeleiders (83.3%) uit de hoog niveau groep) dat de vragenlijst erg gericht was op kinderen. Hierdoor moesten de begeleiders de vragen steeds ombouwen, wat als onprettig werd ervaren. Een voorbeeld van een item dat als kinderachtig werd ervaren, was item 21 op het emotionele domein: *Voert fantasieopdrachtjes uit, bijvoorbeeld: "geef popje maar een hapje"*. Maar ook item 3 op het emotionele domein en item 8, 9 en 27 op het sociale domein werden kinderachtig gevonden.

Daarnaast werden er slordigheidfouten gemaakt bij het invullen van de ESSEON. Dit kwam door de opbouw van de vragen, waardoor niet in één blik duidelijk was welk antwoord aangekruist moest worden. Maar ook het grote aantal van vragen, die per niveaugroep slechts voor de helft van de vragenlijst van toepassing waren, zorgde voor fouten, zoals 5 begeleiders (16.7%) aangaven. Het zien van de leeftijdsblokken bleek hierbij een negatieve uitwerking te hebben. Begeleiders waren hierdoor geneigd de vragen minder goed te lezen, doordat ze bij voorbaat al aannamen dat het item niet van toepassing zou zijn.

De SEO werd door 9 begeleiders (30%) als meest prettig ervaren, waarvan 8 begeleiders (88.9%) uit de hoog niveau groep afkomstig waren. Het negatieve oordeel had vooral te maken met het feit dat men de SEO te kort door de bocht vond. Zo gaven 12 begeleiders (40%) aan dat ze het storend vonden om maar één antwoord te mogen uitkiezen. Ze vonden dat ze hierdoor de cliënt tekort deden. Bovendien vonden 7 begeleiders (23.3%) dat er veel moeilijk woorden instonden, zoals *affectdifferentiatie*, *gepreoccupeerd* en *excitatie-relaxatie*.

Maar niet alles was negatief aan de SEO. Zo merkten 2 begeleiders (6.7%) op dat ze, door maar één antwoord te mogen kiezen, beter over de vragen nadachten. Het zorgde voor een grotere bewustwording. Ook vonden 2 begeleiders (6.7%) dat door het kleine aantal vragen, er gelijk een overzichtelijk beeld ontstond van iemand.

Naast het vastleggen van het oordeel over beide vragenlijsten, is er gekeken naar de knelpunten van de vragenlijsten. In tabel 8 is te zien dat er op de SEO vooral problemen waren met de dimensies die over *angsten* en *agressieregulatie* gingen. Begeleiders merkten hier achteraf over op dat de cliënten geen duidelijke angsten hadden. Hoewel de meeste cliënten wel opgewonden, agressief of verdrietig gedrag konden laten zien, konden de begeleiders hier niet uit concluderen dat het gedrag voortkwam uit angst. De enige angst die

de begeleiders benoemden, was paniek wanneer er structuur wordt doorbroken. Wanneer een taxi bijvoorbeeld niet komt opdagen of wanneer een cliënt van de dagbesteding weer thuiskomt (het zogenoemde overgangsmoment). Bij de dimensie over agressieregulatie vonden begeleiders het moeilijk een item te kiezen, doordat men de term ‘agressie’ een te heftige bewoording voor het gedrag wat de cliënten lieten zien.

Tabel 8. *Frequenties van dimensies op de SEO die zijn overgeslagen of waar men moeite mee had*

	Overgeslagen dimensies			Moeite met de dimensies		
	Laag niveau	Hoog niveau	Totaal	Laag niveau	Hoog niveau	Totaal
Omgaan met eigen lichaam	1	-	1	2	2	4
Omgang met volwassenen	1	1	2	-	3	3
Belevens van zichzelf	-	-	-	-	2	2
Permanentie van object	-	-	-	1	1	2
Angsten	3	1	4	6	4	10
Omgang met leeftijdsgenoten	2	-	2	-	1	2
Omgang met materiaal	-	-	-	-	1	1
Verbale communicatie	-	-	-	1	-	1
Affect differentiatie	-	-	-	1	-	1
Agressieregulatie	1	1	2	2	5	7

Voorts is in tabel 8 te zien dat de begeleiders moeite hadden met de dimensies over *omgang met het eigen lichaam*, *omgang met volwassenen* en *omgang met leeftijdsgenoten*. Allereerst had dit te maken met het feit dat begeleiders moeite hadden om een goede middenweg te vinden in de keuze. Dit kwam onder andere doordat er in sommige items het woord “constant” voorkwam, wat de begeleiders een extreme bewoording vonden. Tevens ontstonden er moeilijkheden door de formulering van de items. Zo merkten sommige begeleiders op dat de cliënt “niet met leeftijdgenoten omging”, omdat zij de medebewoners niet als leeftijdgenoten zagen.

Ook op de ESSEON hadden de begeleiders problemen met sommige items. Zo vonden ze het moeilijk om te bepalen of cliënten gedragingen lieten zien uit jaloezie (sociaal domein, item 18) of om waardering te krijgen van de vertrouwde persoon (sociaal domein, item 33). Hier speelde hetzelfde probleem als bij de dimensies over *angsten* op de SEO.

Voorts twijfelden veel begeleiders bij twee items op het sociale domein. Item 22 ging over het naleven van een verbod zolang er toezicht is. Voor de meeste cliënten was dit item van toepassing, omdat ze zich aan het verbod hielden. Sommige cliënten hielden zich echter ook aan een verbod wanneer er geen toezicht aanwezig was. Begeleiders vonden het item daarom niet van toepassing, omdat de cliënt eigenlijk méér kon. Item 45 ging over hulp vragen bij dingen die de cliënt echt niet kan. Sommige cliënten bleken echter om hulp te vragen bij alles, niet alleen bij de dingen die ze écht niet konden.

Tot slot bleken items waarbij het over samenwerken ging, fout geïnterpreteerd te worden (Bijvoorbeeld *constructief samenwerken* bij omgang met leeftijdgenoten op de SEO of item 46 op het sociale domein van de ESSEON). Zo gaven de meeste begeleiders aan dat cliënten best samen konden afwassen of tv konden kijken. Wanneer er om uitleg werd gevraagd, bleken de cliënten bij beide activiteiten echter meer naast elkaar bezig te zijn in plaats van met elkaar.

Conclusie en discussie

In dit onderzoek stond de vergelijking centraal tussen de SEO en de ESSEON, beide vragenlijsten die de emotionele ontwikkeling beogen te meten bij mensen met een verstandelijke beperking. Omdat deze vragenlijsten veelvuldig worden gebruikt in de gehandicaptenzorg is de begripsvaliditeit, convergente validiteit en gebruiksvriendelijkheid onderzocht.

Van de 30 cliënten kon er bij 12 cliënten (40%) op beide vragenlijsten een ontwikkelingsleeftijd bepaald. De analyses hebben dus over een kleine onderzoeksgroep plaatsgevonden, wat een beperking is van het onderzoek. Hier dient dan ook rekening mee te worden gehouden bij de generaliseerbaarheid van de conclusie.

Van de overige 18 cliënten kon er 6 keer geen ontwikkelingsleeftijd bepaald worden op de ESSEON. Hiervan hadden alle cliënten waarover geen ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden een laag niveau. Enkel voor cliënten met een hoog niveau blijkt de begripsvaliditeit dus voldoende op de ESSEON. Bij de SEO kon er 13 keer geen ontwikkelingsleeftijd bepaald worden, waarvan 8 cliënten (61.5%) een hoog niveau hadden. Het verschil binnen de niveaugroep was echter niet significant. Voor beide niveaugroepen zijn de resultaten dus geen

ondersteuning voor de begripsvaliditeit. De uitlegconditie bleek ook niet van invloed te zijn op beide vragenlijsten.

Wanneer bij de SEO het criterium van Došen (2007a) gebruikt zou zijn waarbij de vijf laagst scorende items de ontwikkelingsleeftijd zouden bepalen, zouden er geen ontwikkelingsleeftijden ontbreken. De begripsvaliditeit zou hierdoor hoger zijn. Er zouden dan echter ontwikkelingsleeftijden voorkomen die alle vijf de fasen zouden beslaan. Hierdoor zou er alsnog geen goede inschatting gemaakt kunnen worden van een passende begeleidingsstijl.

Voorts werd er op de ESSEON 1 keer een te hoge sociaal-emotionele ontwikkelingsleeftijd bepaald (ontwikkelingsfase 4), gezien het cognitieve niveau van de cliënt. Daarnaast werd er 3 keer een te hoge sociale ontwikkelingsleeftijd en 1 keer een te hoge emotionele ontwikkelingsleeftijd bepaald. Dit resultaat lijkt dus geen ondersteuning voor de begripsvaliditeit voor cliënten met een laag niveau op de ESSEON, maar wel voor de begripsvaliditeit van de SEO. Er bleek geen significant verschil tussen de af- of aanwezigheid van uitleg en de bepaling van een te hoge ontwikkelingsleeftijd.

Mogelijk kan bovengenoemd resultaat verklaard worden door het referentiekader dat een begeleider voor ogen heeft. Een begeleider die alleen cliënten met een laag niveau kent, vindt het gedrag van een bepaalde cliënt mogelijk hoog in vergelijking met de anderen. Hierdoor kunnen items als “verdienstelijk maken” of “kan over gevoelens vertellen” (behorend tot fase 5 van de SEO) ook bij cliënten met een laag niveau ingevuld worden.

Wel dient opgemerkt te worden dat de vierde ontwikkelingsfase van de SEO al bij 3 jaar begint. Hoewel Došen (2007a) aangeeft dat cliënten met een laag niveau niet in deze fase kunnen scoren, zou dit volgens andere auteurs (Carr, 2007) wel moeten kunnen. De cognitieve leeftijd van mensen met een ernstige verstandelijke beperking (die in de laag niveau groep waren ingedeeld) gaat namelijk tot 4 jaar (Carr, 2007). Wanneer de ESSEON dus niet volgens de fasen van de SEO was gehercodeerd, had de leeftijd van 4 jaar als grens gekozen kunnen worden. Hieruit zou blijken dat alleen op het sociale domein er 2 keer een te hoge ontwikkelingsleeftijd bepaald zou zijn. Door de fase-indeling volgens de SEO, lijkt de begripsvaliditeit van de ESSEON voor cliënten met een laag niveau dus matig, terwijl deze eigenlijk voldoende lijkt te zijn.

De overige ontwikkelingsleeftijden sloten aan op het niveau van de cliënten. Zo hadden op beide vragenlijsten de cliënten met een laag niveau vooral een ontwikkelingsleeftijd in fase 1, 2 en 3 en hadden de cliënten met een hoog niveau een ontwikkelingsleeftijd in fase 3, 4 en

5. Dit resultaat lijkt dan ook een ondersteuning voor de begripsvaliditeit op beide vragenlijsten.

Geconcludeerd kan worden dat de begripsvaliditeit van de ESSEON enkel voor cliënten met een hoog niveau voldoende lijkt te zijn. De begripsvaliditeit van de SEO lijkt voor beide niveaugroepen matig voldoende, doordat bij bijna de helft van de cliënten geen ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden, maar de overige ontwikkelingsleeftijden wel overeenkwamen met het niveau van de cliënten.

Aan de hand van de 12 cliënten waarover op beide vragenlijsten een ontwikkelingsleeftijd bepaald kon worden, is nagegaan of de vragenlijsten met elkaar samenhangen. Tussen de ontwikkelingsleeftijden op de SEO en de sociaal-emotionele ontwikkelingsleeftijden op de ESSEON bleek een Spearman correlatie van .79. Tussen de SEO en het sociale domein op de ESSEON bleek een Spearman correlatie van .94 en tussen de SEO en het emotionele domein op de ESSEON bleek een Spearman correlatie van .82. Deze correlaties lagen binnen en zelfs boven de verwachting.

Tussen de vragenlijsten bleek er vooral een sterke correlatie tussen de SEO en het sociale domein op de ESSEON. Wanneer de dimensies van de SEO nog eens nader bekeken worden, lijkt deze samenhang echter voor de hand liggend. Zo richten de dimensies *omgang met leeftijdgenoten* en *omgang met anderen* zich op sociale aspecten. Verder komen de dimensies over *permanentie van object* en *omgang met eigen lichaam* overeen met de sociale dimensies *sociale onafhankelijkheid* en *sociale aspecten van de seksuele ontwikkeling* op de ESSEON (zie tabel 2). De vragenlijsten lijken dus eerder de sociale ontwikkeling te meten in plaats van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Daarnaast houdt de positieve correlatie echter niet in dat er bij een cliënt dezelfde ontwikkelingsleeftijden op beide vragenlijsten worden bepaald. Bij 1 cliënt (25%) met een laag niveau werd er beide vragenlijsten dezelfde ontwikkelingsleeftijden bepaald. Bij de hoog niveau groep werden er bij 5 cliënten (62.5%) eenzelfde ontwikkelingsleeftijd op beide vragenlijsten bepaald. Hoewel de resultaten niet significant zijn, zijn ze vooral voor cliënten met een laag niveau slechts een matige ondersteuning van de convergente validiteit.

Met enige voorzichtigheid kan geconcludeerd worden dat, ondanks dat de resultaten niet significant waren, de convergente validiteit voor beide niveaugroepen onvoldoende lijkt. Zo bleek er een zeer kleine correlatie te zijn tussen de SEO en de ESSEON bij cliënten met een hoog niveau en kwamen de ontwikkelingsleeftijden tussen de vragenlijsten bij cliënten met een laag niveau beperkt overeen.

De ESSEON werd door 70% van de begeleiders als meest prettige afnamevorm ervaren, vooral door de begeleiders uit de laag niveau groep, wat een ondersteuning is van de gebruiksvriendelijkheid. De begeleiders vonden dat door de hoeveelheid vragen er een compleet beeld van de cliënt werd weergegeven. Deze hoeveelheid van vragen zorgde er echter ook voor dat er slordigheidfouten gemaakt werden bij het beantwoorden van de vragen, wat invloed kan hebben gehad op de uiteindelijk bepaalde ontwikkelingsleeftijden.

De SEO bleek minder gebruiksvriendelijk. Zo oordeelden slechts 30% van de begeleiders positief, waarvan 88.9% voor cliënten met een hoog niveau. Bovendien waren er enkele problemen rondom de afname van de SEO. Zo had bijna de helft van de begeleiders moeite met de dimensies over *angsten* en had 30% moeite met de dimensie over *agressie*. Beide resultaten zijn geen ondersteuning voor de gebruiksvriendelijkheid. Tussen de af- of aanwezigheid van uitleg was geen significant verschil in het oordeel over de vragenlijsten (Fisher's-exact test: $p = 1.00$).

Geconcludeerd kan worden dat de ESSEON redelijk gebruiksvriendelijk is. De SEO blijkt daarentegen niet gebruiksvriendelijk, waardoor het geven van uitleg zeer gewenst is.

Uiteindelijk blijkt dat bij cliënten met een hoog niveau de ESSEON het beste afgenomen kan worden, ondanks dat het oordeel van de begeleiders uit de hoog niveau groep negatief was. Bij de ESSEON kon er namelijk altijd een ontwikkelingsleeftijd bepaald worden, terwijl dit bij de SEO niet het geval was.

Bij cliënten met een laag niveau lijkt het zinvol om beide vragenlijsten af te nemen, omdat er op de ESSEON bij 41.9% van de cliënten uit deze groep geen ontwikkelingsleeftijden bepaald kon worden en bij 38.5% van de cliënten op de SEO. Bovendien kwamen de ontwikkelingsleeftijden die op beide vragenlijsten waren bepaald, vaak niet overeen.

Voor vervolgonderzoek dienen er eerst voor de SEO duidelijke richtlijnen geformuleerd te worden rondom het invullen van de vragenlijst en het bepalen van de ontwikkelingsleeftijd. Mogelijk zou hiernaar een onderzoek gedaan kunnen worden, door de twee richtlijnen voor het invullen en de drie richtlijnen voor de interpretatie die in omloop zijn te toetsen. Hierdoor wordt de begripsvaliditeit hoger.

Ook is er vervolgonderzoek gewenst naar de convergente validiteit van de SEO, omdat de ESSEON hierop al getoetst is. De SEO bleek namelijk de sterkste samenhang te vertonen met het sociale domein van de ESSEON. Het is dan ook van belang om na te gaan of de SEO

dus wel meet wat hij moet meten. Bovendien is het gewenst om de criteriumvaliditeit en betrouwbaarheid van de vragenlijst na te gaan, omdat vele items op meerdere manieren geïnterpreteerd werden of dimensies niet van toepassing waren.

Bij de ESSEON is het voornamelijk gewenst om verder onderzoek te richten op cliënten met een laag niveau. In dit onderzoek bleek de vragenlijst namelijk het minst toepasbaar bij deze groep cliënten.

Referentielijst

- Adolphs, R., Baron-Cohen, S., & Tranel, D. (2002). Impaired recognition of social emotions following amygdala damage. *Journal of Cognitive Neuroscience, 14*, 1264–1274.
- Ashiabi, G. S. (2000). Promoting the emotional development of preschoolers. *Early Childhood Education Journal, 28*, 79-84.
- Beer, J. S., Heerey, E. A., Keltner, D., Scabini, D., & Knight, R. T. (2003). Regulatory function of self-conscious emotion: insights from patients with orbitofrontal damage. *Journal of Personality and Social Psychology, 85*, 594–604.
- Berridge, K. C., & Winkielman, P. (2003). What is an unconscious emotion? (The case for unconscious “liking”). *Cognition & Emotion, 17*, 181-211.
- Cardinal, R. N., Parkinson, J. A., Hall, J., & Everitt, B. J. (2002). Emotion and motivation: the role of the amygdala, ventral striatum, and prefrontal cortex. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews, 26*, 321-352.
- Carr, A., O’Reilly, G., Walsh, P. N., & McEvoy, J. (2007). *The handbook of intellectual disability and clinical psychology practice*. New York: Routledge.
- Došen, A. (2007a). *Psychische stoornissen, gedragsproblemen en verstandelijke handicap. Een integratieve benadering bij kinderen en volwassenen*. Assen: Van Gorcum.
- Došen, A. (2007b). *Praktische toepassingen. Schaal voor emotionele ontwikkeling*. Gent: W.I.V.vzw.
- Draghi-Lorenz, R., Reddy, V., & Costall, A. (2001). Rethinking the development of “nonbasic” emotions: A critical review of existing theories. *Developmental Review, 21*, 263–304.
- Eisenberg, N. (2000). Emotion, regulation and moral development. *Annual Review of Psychology, 52*, 665-697.
- Goudena, P., & Terwogt, M. M. (2002). Diagnostiek van het emotioneel functioneren. In Th.

- Kievit, J. A. Tak & J. D. Bosch (Eds), *Handboek psychodiagnostiek voor de hulpverlening aan kinderen* (pp.579-602). Utrecht: De Tijdstroom.
- Hoe de SEO afgenomen dient te worden* (n.d.). [Brochure]
- Hoekman, J., Miedema, A., Otten, B., & Gielen, J. (2007a). De constructie van een schaal voor de bepaling van het sociaal-emotionele ontwikkelingsniveau; Achtergrond, opbouw en betrouwbaarheid van de ESSEON. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan Mensen met Verstandelijke Beperkingen*, 33, 215 - 232.
- Hoekman, J., Miedema, A., Otten, B., & Gielen, J. (2007b). *Experimentele schaal voor de beoordeling van het sociaal-emotionele ontwikkelingsniveau. Handleiding en verantwoording*. Leiden: PITS B.V.
- Kochanska, G. (2001). Emotional development in children with different attachment histories: The first three years. *Child Development*, 72, 474-490.
- Kraijer, D. D., & Plas, J. J. (2007). *Handboek psychodiagnostiek en beperkte begaafdheid*. Amsterdam: Harcourt Book Publishers.
- Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15, 197–215.
- Pessoa, L. (2008). Opinion: On the relationship between emotion and cognition. *Nature Reviews Neuroscience*, 9, 148-158.
- Safyer, A. W. (1994). Ego development and adolescent emotions. *Journal of Research on Adolescence*, 4, 487-502.
- SEO. Schaal voor het schatten van de emotionele ontwikkeling bij verstandelijk gehandicapten* (n.d.). [Brochure]
- Wolfe, C. D., & Bell, M. A. (2007). The integration of cognition and emotion during infancy and early childhood: Regulatory processes associated with the development of working memory. *Brain and Cognition*, 65, 3–13.
- Woolgar, M., Steele, H., Steele, M., Yabsley, S., & Fonagy, P. (2001). Children's play narrative responses to hypothetical dilemmas and their awareness of moral emotions. *British Journal of Developmental Psychology*, 19, 115–128.
- Zaal, S. , Boerhave, M. , & Koster, M. (2008). *Sociaal-emotionele ontwikkeling. Omschrijving fasen en bijbehorende begeleidingsstijl*. [Brochure]

Bijlage I: Brief aan de clustermanagers

Betreft: Medewerking afstudeeronderzoek

Geachte clustermanager,

Door middel van deze brief wil ik u vragen mee te werken aan mijn afstudeeronderzoek.

Op dit moment zit ik in het laatste jaar van mijn opleiding Orthopedagogiek. Dit jaar bestaat uit het opdoen van ervaring door een stage en het doen van onderzoek. Hierin word ik begeleid door(naam stagebegeleider).

In mijn onderzoek ga ik me bezig houden met de betrouwbaarheid en de validiteit van twee vragenlijsten, namelijk de ESSEON en de SEO. Beide vragenlijsten pretenderen de emotionele ontwikkeling te meten. Een onderwerp dat steeds meer aandacht krijgt in de zorg en de wetenschap. De emotionele ontwikkeling blijkt namelijk belangrijk om te bepalen op welk niveau een cliënt aangesproken moet worden.

Beide vragenlijsten staan echter nog in de kinderschoenen. Hoewel ze gebruikt worden, zijn ze nog niet onderzocht op de betrouwbaarheid en validiteit.

Graag wil ik u om toestemming vragen om de vragenlijsten over (een willekeurige selectie van) de cliënten uit uw cluster af te nemen. De cliënten zelf zullen geen last hebben van deze afname, omdat de vragenlijsten door een begeleider ingevuld moeten worden. De afname zal maximaal één uur duren.

Wanneer u toestemt, draagt u bij aan een onderzoek dat niet alleen relevant is voor de wetenschap, maar ook voor(naam zorginstelling).

Graag hoop ik voor(datum) van u te horen.

Met vriendelijke groet,

Yvonne Waelen

Bijlage II: Standaardisatie uitleg SEO

Vanaf fase 4 worden de gedragingen getoond vanuit een groter bewustzijnsniveau. Waar een kind/cliënt eerst als reflex onlust zal tonen, gebeurt dit later door bewuste gedachten en gevoelens. Denk daarom per antwoordcategorie of de cliënt het bewustzijnsniveau heeft om de gedraging te kunnen vertonen.

Omgaan met eigen lichaam

1a	Observerend: kijkt naar lichaam Spelend: maakt geluiden, beweegt, slaat zichzelf en voelt en hoort het effect
1b	Bijvoorbeeld wiegen, fladderen, met het hoofd rollen, met handen schudden en vingers wiebelen enz.
1c	Doet niets uit zichzelf. Heeft constant aanmoediging en begeleiding nodig.
2a	Probeert materiaal uit door ermee te gooien, erin te knijpen, eraan te trekken, op allerlei lichaamsdelen te passen etc.
2b	
2c	Smeert met poep.
3a	Vraagt veel aandacht en kan niet goed zichzelf bezig houden en loopt verzorgers achterna, wil hier activiteiten mee doen enz.
3b	Vaak incontinent.
3c	
4a	Kijkt veel in spiegel naar zichzelf, loopt graag naakt rond, heeft het erover met anderen/ schept erover op.
4b	Degene praat of tekent hier veel over, doet voorzichtig bij hoogtes, warmte, nieuwe situaties etc. en is buiten proporties van streek bij het oplopen van letsel. Het is dus meer dan een schrikreactie.
4c	Door een van de ouders na te doen en hier meer mee op te trekken.
5a	Via handje drukken, ren wedstrijden.
5b	Door uit te sloven bij gym of andere lichamelijke activiteiten. Graag dingen willen tillen of vooruit rennen.
5c	De bewegingen van degene zijn in verhouding met wat hij/zij moet doen.

Omgang met volwassenen

1a	
1b	
1c	Geeft altijd aandacht aan een bepaald lichaamsdeel van de verzorger door het bijvoorbeeld aan te raken of te ruiken.
2a	Bijvoorbeeld geschommeld worden.
2b	Protesteert door begeleiding achterna te lopen, verdriet of boosheid te tonen.
2c	
3a	Door rommel te maken, niet te luisteren, begeleiding achterna te lopen, veel te praten.
3b	
3c	Voordurend een soort pak-spelletje willen spelen.
4a	Als een ander aandacht krijgt, gaat hij de aandacht teruggeisen door het onderbreken van de ander, gek te doen, overdreven te gedragen, negatieve aandacht te vragen door niet te luisteren of regels te overtreden.
4b	Zoals 'mag dat?', 'doe ik het goed?', 'wat vindt jij?'

4c	
5a	Door hulp aan te bieden. Gedraging komt voort uit een interne motivatie.
5b	Gedraging komt voort uit externe motivatie. Het is meer sociaal wenselijk gedrag.
5c	

Belevenis van zichzelf

1a	Raakt 'opgewonden' bij bepaalde prikkels. Kan dan druk gedrag laten zien of zich helemaal terugtrekken.
1b	Helemaal in eigen wereldje zitten en de rest van de omgeving niet mee krijgen.
1c	Zich bezighouden met bepaalde prikkels. Heeft ontzettende belangstelling voor bepaalde prikkels en zoekt deze ook op.
2a	Zoals veranderen van inrichting in kamer, nieuwe begeleiding of medebewoners of overgangsmomenten.
2b	Bij een bepaald persoon reageert de cliënt meer ontspannen, open, angstig of agressief.
2c	
3a	Vasthoudend aan eigen wil. Niet van een eenmaal ingenomen standpunt af te brengen. Dwars, eigenwijs. Dit is een bewuste keuze.
3b	
3c	
4a	
4b	
4c	"Later word ik....."
5a	Wil alles zelf bepalen, wat hij eet, wat hij aantrekt of hij zich wast etc.
5b	Uit zichzelf wil hij/zij graag laten zien wat hij/zij kan.
5c	

Permanentie van object

1a	
1b	
1c	
2a	
2b	
2c	Na aantal minuten begint cliënt te vragen naar de persoon, paniekerig te worden, persoon te zoeken.
3a	
3b	
3c	
4a	
4b	Gaat op ontdekking uit of pakt een koekje zonder gespannen te zijn of steeds contact te zoeken met de vertrouwde persoon.
5a	Zoals een nieuwe woning of een winkel.
5b	
5c	Toont dan ontspannen indruk, durft te spelen, is zichzelf.

Angsten

geuit door zich terug te trekken, te huilen, de prikkels die de angst veroorzaken te vermijden of juist agressief te worden.

1a	Bijvoorbeeld angst voor geluid, drukte, veel licht etc.
----	---

1b	De angst neemt af wanneer de prikkel vaker getoond wordt, omdat de prikkel dan niet meer nieuw is.
1c	Bijvoorbeeld angst voor harde geluiden, harde aanrakingen.
2a	
2b	
2c	
3a	Voorzichtig of vermijden van situatie met hoogtes, warmte, nieuwe situaties.
3b	
3c	
4a	Bij opdrachten bang zijn om het niet goed te doen.
4b	Degene praat of tekent hier veel over en toont onrust wanneer de vertrouwde persoon lange tijd aanwezig is. Het gaat verder dan separatieangst, omdat er bewust nagedacht wordt over de oorzaak van verlies en het gevolg.
4c	
5a	Toont angst nadat de fout is gemaakt.
5b	
5c	

Omgang met leeftijdsgenoten

1a	
2a	Speelt alleen met ander als moeder aanwezig is.
2b	Speelt alleen met anderen die zorgen voor een prettig gevoel, zoals met mensen die degene aaien of die met hetzelfde materiaal aan het spelen zijn.
3a	
3b	Degene zegt steeds wat er moet gebeuren en is hier erg overheersend in.
3c	Degene krijgt zijn/haar wil door dominant te zijn, maar ook door passief gedrag te vertonen als hij/zij iets niet wil.
4a	Bijvoorbeeld samen plakken, verven, kettingen maken, bouwen.
4b	
4c	Heeft voorkeur voor bepaalde mensen en nodigt deze uit te komen eten, drinken of om samen wat te ondernemen.
5a	Kan met leeftijdsgenoten samenwerken om tot een bepaald doel te komen. Taken worden verdeeld. Bijvoorbeeld bij het maken van een zandkasteel.
5b	Wedstrijden houden, zoals wie het snelste of sterkste is.
5c	Uit dit door erover te praten met vertrouwd persoon, door dingen te delen, door minder probleemgedrag te laten zien bij leeftijdsgenoten.

Omgang met materiaal

1a	Onderzoekt, manipuleert, gebruikt materiaal niet.
1b	Bijvoorbeeld sleutels, knuffel, belletje etc.
1c	Zoals ermee friemelen, ermee gooien, eraan trekken, op sabbelen, ermee schudden etc.
2a	Ongevormd materiaal.
2b	Zoals grote blokken, grote auto's etc.
2c	Door ermee te gooien, erin te knijpen, eraan te trekken etc. Het speelgoed wordt naar eigen hand gezet waarbij de functie van het materiaal geen rol speelt.
3a	De functie van het speelgoed wordt meer ontdekt, door het op allerlei lichaamsdelen te passen, alles aandachtig te bekijken en te voelen, eraan te ruiken etc.
3b	Interesse in speelgoed dat ergens symbool voor staat, dus speelgoed dat bijvoorbeeld

	symbool staat voor alledaagse dingen. Poppen, dierenknuffel, servies etc.
3c	
4a	Zoals auto's, blokken, lego, boten etc.
4b	Kan met algemeen materiaal aan de slag om er zelf iets van de maken.
4c	Bijvoorbeeld kettingen, kaarten, doosjes etc.
5a	Zoals zeepjes, kettingen, dingen van het koningshuis, schelpen etc.
5b	Maakt achter elkaar dezelfde dingen (om deze te verkopen).

Verbale communicatie

1a	Er is geen taal aanwezig.
2a	
2b	Spreekt in zinnen van maximaal 2 woorden en wijst hierbij zaken aan om te verduidelijken.
2c	
3a	
3b	
3c	Maakt gebruik van de woorden "ik" en "jij" (bijvoorbeeld "ik wil!", "Jij ook?" in plaats van "Pietje wil!", "Kim ook?"
4a	
4b	
4c	
5a	Gebruikt grammaticale taal, gebruikt dus op de juiste manier werkwoorden, zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden enz.
5b	Spreekt over werkelijke onderwerpen niet over onzin zaken.
5c	Geeft via woorden aan hoe men zich voelt.

Affect differentiatie

1a	Veel afwisseling tussen opgewonden (druk) en ontspannen gedrag.
1b	Druk gedrag bij veranderingen in meubels, begeleiders, overgangsmomenten, omdat de cliënt zich hier erg op verheugd, het leuk vindt, het moeilijk vindt etc. .
1c	Veel boos zijn.
1d	Gebrek aan emotie, motivatie of enthousiasme. Ongevoelig voor bepaalde prikkels. Daardoor ontstaat vrij passief gedrag en zijn emoties neutraal.
2a	Gedragingen komen voort uit het vervullen positieve prikkels (lust) en het vermijden van negatieve prikkels (onlust).
2b	Toont veel liefde door te knuffelen, aardig te doen, te helpen, dingen te delen etc.
2c	Angst om gescheiden te worden van de belangrijkste vertrouwde persoon. De angst is meer gericht in het moment.
2d	
3a	Sterk gevoel van zelfrespect, waarbij geen plaats is voor vernedering.
3b	
3c	De angst is meer bewust. Er wordt nagedacht over de oorzaken en de gevolgen van mogelijk verlies van de vertrouwde persoon. Angst vindt ook buiten de situatie plaats.
3d	Een ander iets benijden. De cliënt wilt voorwerp afpakken of het ook kopen of gaat om aandacht vragen.
4a	Tevreden zijn met de huidige levensomstandigheden of met het leven zoals zich dat nu presenteert. Hierbij kunnen er diverse positieve emoties aanwezig zijn, zoals vreugde, vrede, ontspannenheid en vrolijkheid.

4b	Meeleven tonen met een ander. Een ander troosten. Mogelijkheid om zich te verplaatsen in de gevoelens van een ander.
4c	
4d	Bang zijn om dingen niet goed te doen.
5a	Komt voort uit de angst om niet door de groep geaccepteerd te worden.
5b	Besef van goed en fout en hier ook naar handelen.
5c	Client krijgt vaak straf.
5d	Zelfvertrouwen en zelfrespect.

Agressie regulatie

1a	Bijvoorbeeld schreeuwen, slaan schoppen bij onlusten als honger, geen gelijk krijgen, natte broek hebben etc.
1b	Zelfverwondend gedrag zoals zichzelf slaan, krabben, bijten, met hoofd bonken etc.
1c	Onvoorspelbaar agressief. Uit het niets schoppen of slaan.
2a	Spullen kapot maken, met spullen gooien, schreeuwen, dreigen, slaan, schoppen etc. Gericht naar verzorgers en medebewoners.
2b	Schreeuwen, dreigen, slaan, schoppen enkel gericht op verzorgers.
2c	Angst is oorzaak van agressie en zelfverwonding.
3a	
3b	Bijvoorbeeld bij iets graag willen maar dit niet kunnen of mogen.
3c	
4a	
4b	
4c	
5a	Kan de agressieve bedoelingen wel zelf controleren en onder controle houden. Agressie is dus een bewuste uiting en kan worden gereguleerd.
5b	
5c	

- Waarom kies je angst voor lichamelijk letsel?
- Waarom kies je bij omgang met volwassenen voor 5a ipv 5b?
- Waarom kies je bij angsten 5a ipv 4a?
- Waarom kies je bij omgang met leeftijdsgenoten 3b ipv 3c?

Bijlage III: Standaardisatie uitleg ESSEON

Sociale ontwikkeling

Vraag 1	Positief reageren: glimlachen, laat contact toe, maakt oogcontact in plaats van schuwe, terugtrekkende, agressieve reactie of achterwegen blijven van reactie.
Vraag 2	Korte afstand: maximaal 2 meter.
Vraag 3	Als je naar de cliënt toekomt als hij honger of pijn heeft, dan is het snel over. Dan kan hij de honger uitstellen of de pijn is over.
Vraag 4	Vormen van lichaamstaal: mimiek, emotie, wiebelen, oogcontact maken, wijzen, lichamelijk contact zoeken.
Vraag 5	Kijkt je dus na als je wegloopt.
Vraag 6	
Vraag 7	Onlust: verdriet, schreeuwen, terugtrekken, agressie.
Vraag 8	
Vraag 9	Vertoont bepaalde handelingen steeds opnieuw.
Vraag 10	
Vraag 11	Meedelen middels mimiek, emotie, lichaamsbewegingen, oogcontact of lichamelijk contact, wijzen.
Vraag 12	
Vraag 13	Doet deze handelingen gelijk na.
Vraag 14	Bij een nieuwe situatie kijkt degene rond en verkent zo de situatie.
Vraag 15	Spel: kiekeboespel, verstoppertje, tikkertje, fantasiespel.
Vraag 16	
Vraag 17	
Vraag 18	Jaloezie: storen van handeling met ander door vragen te stellen of te praten tegen begeleiding, agressief of opvallend gedrag, fysiek contact te zoeken.
Vraag 19	
Vraag 20	
Vraag 21	
Vraag 22	
Vraag 23	
Vraag 24	
Vraag 25	
Vraag 26	
Vraag 27	
Vraag 28	Direct aandacht vragen door in rede te vallen, fysiek aandacht te zoeken.
Vraag 29	
Vraag 30	
Vraag 31	
Vraag 32	
Vraag 33	Goed gedragen: door te helpen, te luisteren, op te ruimen, te knuffelen.
Vraag 34	
Vraag 35	
Vraag 36	Wachten: geduldig, rustig zitten of staan.
Vraag 37	
Vraag 38	
Vraag 39	

Vraag 40	Bijvoorbeeld door te zeggen dat het wel van andere begeleiders mag.
Vraag 41	
Vraag 42	
Vraag 43	Laten merken door hier verhalen over te vertellen of te laten zien wat hij/zij heeft gemaakt.
Vraag 44	Degene geeft iets weg, zonder iets terug te verwachten.
Vraag 45	
Vraag 46	
Vraag 47	
Vraag 48	Door bijvoorbeeld te vragen “vindt jij dat ook?” of “het is warm, hè?”.
Vraag 49	Bij hulp zal degene je wegduwen, hulp afwijzen, uit je handen pakken, boos worden.
Vraag 50	Zolang het niet te lang duurt of de cliënt zichzelf niet te ontdaan voelt door het gebeuren, kan hij even troost bieden.
Vraag 51	Zonder dat dit is opgelegd.
Vraag 52	
Vraag 53	
Vraag 54	
Vraag 55	
Vraag 56	Doordat degene die verbaal aangeeft of doordat degene zichtbaar geniet als er iets met z'n allen wordt ondernomen.
Vraag 57	
Vraag 58	Weet dus welke begeleiders en medebewoners een vriendje hebben en welk typerende kenmerken daarbij horen.
Vraag 59	Door hiernaar te vragen en op de antwoorden in te gaan.
Vraag 60	
Vraag 61	Als de volwassene zegt dat degene beter iets kan laten of iets anders aan kan trekken en de cliënt daarover in discussie gaat.
Vraag 62	Snapt bijvoorbeeld een sarcastische of ironische opmerking.
Vraag 63	
Vraag 64	
Vraag 66	
Vraag 67	Zal anderen aanmoedigen en steunen. Wil dat er eerlijk wordt gespeeld.
Vraag 68	
Vraag 69	
Vraag 70	
Vraag 71	Doordat hij vraagt of hij er goed uitziet en veel aandacht besteed aan zijn kleren, haar en uiterlijk.
Vraag 72	
Vraag 73	Verwarring: Staat er wat onbeholpen bij, weet niet meer wat te doen.
Vraag 74	
Vraag 75	
Vraag 76	

Emotionele ontwikkeling

Vraag 1	Onlust geuit door: boosheid, huilen. Lust geuit door lachen, toehappen.
Vraag 2	
Vraag 3	Zit veel aan deze lichaamsdelen.
Vraag 4	Voorwerpen worden dus nog niet functioneel gebruikt.

Vraag 5	
Vraag 6	Bijvoorbeeld als het eten te laat wordt opgediend, wordt degene onrustig of gaat huilen. Of als er opeens 's avonds gedoucht wordt in plaats van 's ochtends.
Vraag 7	
Vraag 8	
Vraag 9	
Vraag 10	
Vraag 11	Onplezierige prikkels worden vermeden door weg te lopen of door handeling niet te verrichten.
Vraag 12	
Vraag 13	Als de volwassene een bepaalde emoties toont, begint de cliënt deze ook te tonen.
Vraag 14	
Vraag 15	Ongevormd materiaal: zand, verf, water.
Vraag 16	
Vraag 17	Kan geen onderscheid maken tussen 'niet lief' door plagen of 'niet lief' door boos zijn. Je bent lief of stom er zit niets tussenin. Je kan niet een beetje lief zijn of soms lief.
Vraag 18	
Vraag 19	Moeilijk vinden dat vertrouwd persoon aandacht op ander richt, wordt geuit door op allerlei manieren aandacht te vragen, zoals onderbreken van ander, gek doen, overdreven gedragen, negatieve aandacht vragen door niet te luisteren of regels te overtreden.
Vraag 20	Iemand heeft dus geleerd van een pijnervaring, zoals het aanraken van de verwarming of de oven.
Vraag 21	
Vraag 22	
Vraag 23	
Vraag 24	
Vraag 25	
Vraag 26	
Vraag 27	Ontdaan: stiller, rustiger, meer teruggetrokken gedrag. Opgewonden: (uit)lachen, achterna lopen, situatie aandachtig volgen.
Vraag 28	
Vraag 29	
Vraag 30	
Vraag 31	
Vraag 32	Bijvoorbeeld spelen dat je kookt.
Vraag 33	
Vraag 34	
Vraag 35	
Vraag 36	
Vraag 37	
Vraag 38	
Vraag 39	
Vraag 40	
Vraag 41	
Vraag 42	

Vraag 43	
Vraag 44	
Vraag 45	Bijvoorbeeld dat je niet op de wolken kan zitten of dat dieren niet kunnen praten. Of dat de begeleiding geen invloed heeft op de aankomsttijd van de taxi en er dus niets aan kan doen als hij niet op komt dagen.
Vraag 46	
Vraag 47	
Vraag 48	Besef hebben dat een jongen in een jurk of met lang haar nog steeds een jongen is.
Vraag 49	Bijvoorbeeld een paar minuten stil zitten, voordat je een toetje krijgt of even meehelpen in het huishouden.
Vraag 50	
Vraag 51	
Vraag 52	
Vraag 53	
Vraag 54	
Vraag 55	
Vraag 56	Wanneer je antwoordt dat een cliënt nog even moet wachten, dat de cliënt dan vraagt wat “even” concreet betekent. Of wanneer je zegt dat gisteren ziek was, hij vraagt wat je dan had. Of dat de cliënt door heeft dat het niet kan als je bijvoorbeeld zegt dat je met het vliegtuig naar je werk bent gekomen.
Vraag 57	Degene kan dus aardig doen tegen iemand, terwijl hij degene niet aardig vindt. Of degene kan zijn aardig zijn, terwijl hij eigenlijk boos is.
Vraag 58	Geeft dit aan door te zeggen dat een bewering niet waar is. Ook zijn er minder angsten die gekoppeld zijn aan fantasie, zoals monsters onder het bed.
Vraag 59	
Vraag 60	
Vraag 61	Kan bijvoorbeeld toch een hap nemen van het warme eten, terwijl de vertrouwde persoon heeft gezegd dat hij nog even moet wachten zodat het eten kan afkoelen.
Vraag 62	
Vraag 63	Vraagt of er ook oorlog in Nederland komt. Is erg bezig met de dood door hier over te praten.
Vraag 64	
Vraag 66	
Vraag 67	Kan zijn emoties inhouden/ reguleren.
Vraag 68	Overgevoeligheid geuit door regels te negeren, geen hulp te aanvaarden, geen hulp te vragen, zich te verzetten of boos te worden.
Vraag 69	
Vraag 70	
Vraag 71	
Vraag 72	
Vraag 73	
Vraag 74	Dat je opvoeding, je omgeving, je aanwezige broers en zussen, je school etc. een rol heeft gespeeld bij de ontwikkeling van jezelf.
Vraag 75	
Vraag 76	Rebels gedragen.